

Av Civilingenjör Kjell Bengtsson, Stockholm 1977-01-19.

Avvittringstid i Täveldalens Fjäll

Ordet avvittring användes i olika betydelser, men innebär i detta sammanhang, att kronomark avskiljes och ställes till enskildas förfogande. En nybyggare kan på så sätt under viss tid få disponera mark utan att behöva köpa denna. Sedan han gjort nyodling och byggt hus, kan han få hemmanet förvandlat till "skatte", dvs, han får genom erläggande av skatt en mera fast dispositionsrätt. Längre fram kan han friköpa hemmanet, blir åbo och ägare till detta.

Avvittring har förekommit i landet sedan 1600-talet men förbjöds för Jämtlands del 1786 och återupptogs 1821. Behovet av avvittring var stort. Befolkningsmängden ökade, och invånarna behövde mera mark för sin försörjning. Ansökningar om att få anlägga nybyggen kom därför i så stort antal, att lantmätarna inte kunde hinna med arbetet. Man började runt Storsjön och gick sedan ut mot länets gränser. Åre socken kom tydligen sist, vilket förklarar många av de svårigheter, som uppstod i Täveldalens Fjäll.

I det nyss nämnda fjällområdet var utgångsläget för avvittringen, att en samefamilj sedan en 1752 genom erläggande av skatt fick disponera den del av området, som ligger sydväst om en linje Storsnasen - Storlien. Bönder i Handöl hade sedan 1760-talet rätt att inom området anlägga nybygge för boskapskötsel. Denna rätt har tydligen i praktiken inneburit, att de utnyttjat slåttern, främst vid Visjön och därifrån bort mot Storlien.

"Avvittring utan avvittring"

År 1817 registrerades den första ansökan om att få anlägga ett nybygge i Täveldalen. Det var samnen Nils Olofsson, tillhörande den gamla samefamiljen i bygden, som redan 1816 börjat bygga på Övervallen ("Gamla Storvallen"), och som ville säkra sina rättigheter. Påföljande år kom även en ansökan från Olof Jonsson i Björnänge om att få anlägga ett nybygge i Täveldalen. Han hade i själva verket börjat bygga i Enkroken redan 1817 och anförde, att de samer och handölsbor, som hade rättigheter inom området, ej utnyttjade dessa till annat än att utarrendera slätter och skogsavverkning till norrmän, som bedrev en rovdrift till skada för området.

Jonssons ansökan bifölls av landshövdingensämbetet, som därjämte beslöt om syn av området, varvid övriga intressenter skulle ha tillfälle att resa ev. invändningar. Handölsborna kom till synen, men däremot uteblev samerna. Synen gav till resultat, att byggnaderna borde förläggas till Enkroken, samt att Enbågen, Storlien och Lilltäveldalen skulle ge tillräckligt med foder för ett nybygge. Handölsborna hade inga invändningar.

En månad efter det att Jonssons ansökan beviljats, och innan synen hunnit äga rum, hade emellertid landshövdingen kungjort, att ingen avvittring fick ske förrän lantmätarna gjort nödvändiga mätningar. Ett år senare, 1819, blev Jonsson förbjuden att arbeta på sådant sätt att han kunde störa samerna. Man kan med rätta tala om en "avvittring utan avvittring". Alla fortsatte som förut trots oklara rättigheter och gränser. Det var upplagt för tvister.

Det var mycket som skedde under år 1819. Den förut omnämnde sammen Nils Olofsson protesterade tillsammans med sin broder Anders Olofsson mot att Olof Jonsson slagit sig ned i Lilltäveldalen, och anförde som skäl för att de ej kommit till föregående års syn, att de ej nåtts av någon kallelse. Olof Jonsson anklagades bl.a. för att han utarrenderat slätter till några norrmän. Denne invände häremot, att den slätter, som han sålt, låg utanför de områden, som samerna fick disponera, samt att de senare under tidigare år själva sålt denna slätter till norrmännen. I årsberättelsen från länets hushållningssällskap skrev prosten Arbman, att lantbruket i Undersåkers och Åre socknar inte kunde förkovras i större utsträckning förrän avvitrning ägt rum.

Påföljande år stämde Olof Jonsson två norrmän för att de tagit slätter på hans mark. De infunno sig inte inför häradsrätten och dömdes därför till böter samt förpliktades att inställa sig vid nästa ting. Målet anmäldes vid nästa rättegångstillfälle, varvid meddelades, att förlikning träffats, sedan norrmännen betalt ersättning till Olof Jonsson. Under året inträffade därjämte det viktiga, att KM:ts stadga om avvitrning utfärdades.

Bättre ordning på väg

År 1821 togs ett första steg för att ordna relationerna mellan parterna i Täveldalen. Olof Jönsson och sammen Anders Nilsson Renander, en son till den nu avlidne Nils Olofsson, anmälde i rätten, att de träffat en överenskommelse om att lika dela marken i Storlien och Lilltäveldalen intill dess att avvitrning skett. Norrmännen Lars Pehrsson och Bersvend Avelsson anmälde sin önskan att bli antagna som nybyggare i Storlien. I årsberättelsen från hushållningssällskapet kan läsas, att avvitrning påbörjats i Undersåker, samt att landshövdingen räknade med att avvitrningen i hela Jämtland skulle kunna ge 1000 hela hemman, samt 1000 mindre hemman och torp.

Ännu en viktig händelse kan antecknas. Avvittringsrätten höll i Forsa i Åre socken sitt första sammanträde 1821-09-05. Ett tingsprotokoll från 1823 visar att Olof Jonsson hade en även av norrmän erkänd rätt att utnyttja slätter i Storlien.

Av två tingsprotokoll från 1824 och 1825 framgår att Olof Jonsson träffat överenskommelse om delning av slätter ej endast med Anders Nilsson Renander utan även med dennes farbror Anders Olofsson och hans hustru Anna Sophia Jonsdotter, i detta senare fall gällande Enbågen.

I hushållningssällskapets årsberättelse för 1823/25 står att läsa, att avvitrningen är klar i ett stort antal socknar i Jämtlands län. Bland dessa finns ej Åre, där dock stor- och enskifte gjorts bl. a i Forssa, en by där OJ hämtat sin första hustru, och där han skulle finna även sin tredje hustru. Rapportskrivaren, häradshövding P N Poignant, som av KM:t tillsatts för att organisera och kontrollera avvitrningen, föreslog att man skulle låta länsmännen kunna göra en provisorisk avvitrning, som skulle slutföras, då lantmätare blev ledig.

De första besluten

År 1825 kom KM:t med ett tillägg till avvitringsstadgan, och med stöd av bl. a detta beslöt landshövdingen påföljande år, att Olof Jonsson skulle få fullfölja sitt nybygge med oinskränkt rätt att utnyttja sådan mark, som var lämplig för odling. Samerna skulle dock ha fortsatt rätt till mulbete på icke odlingsbar mark. Olof Jonsson fick KM:ts stadfästelse på sin rätt 1821-03-09.

Något senare samma år kom en ansökan om att få anlägga nybygge i Enbågen från samnen Jon Andersson. Denne var systerson till Anna Sophia Jonsdotter och hade fått ärva rättigheterna i Täveldalens fjäll efter hennes man, Anders Olofsson.

Därmed hade de män ställt upp, som skulle dela de fyra nybyggen, som avvitrningen skulle leda till. De var Anders Nilsson Renander, Olof Jonsson, Lars Pehrsson, Bersvend Avelsson och Jon Andersson. Gruppen kan indelas på olika sätt, tre svenskar och två norrmän, två samer och tre germaner, tre som sökte odelat och två som sökte delat nybygge. Den viktigaste indelningen är dock: Olof Jonsson och övriga. Olof Jonsson satsade sig själv, sin familj och framtiden på nybygget. De övriga sökte nybyggen för att utvidga sin ekonomiska rörelse, lantbruk resp. renskötsel. De senare var nybyggare främst i juridisk mening, Olof Jonsson i ordets vanliga betydelse.

Äntligen avvitrning

Under åren närmast efter det att Olof Jonsson fått stadfäst sin rätt till nybygge, skedde inga större förändringar. Lantmätarna höll på med uppmätningar, och i hushållningssällskapet rapporterades 1828, att dessa i huvudsak var klara i Åre socken, men att avvitrning ännu ej skett.

Några tvister förekom dock. Jon Anderssons renar kunde inte hålla reda på markgränserna, varför han begärde att Olof Jonsson skulle inhägna sina områden. Vidare hade Jon Andersson givit en norrmän rätt till slätter på sitt område. Den senare gick under slätteren in på Olof Jonssons mark i strid med den överenskommelse, som denne en gång träffat med Anders Olofsson. Denna situation var inte ovanlig. Två personer delade ett område, och det fungerade bra. Men så arrenderade den ene ut sin del, och arrendatorn höll inte gränserna.

En annan tvist gällde området mellan Visjön och Storlien. Där förelåg tydligen en överenskommelse mellan Olof Jonsson och handölsbönderna. De senare lät norrmän slå på sitt område, dessa fortsatte in på Olof Jonssons mark och så var tvisten ett faktum.

År 1831-08-01 inställde sig löjtnanten och avvitringslantmätaren O G Köhl på Lunds gästgivaregård för att företaga ägogradering och avvitrning i Åre socken. Alla sockenmän var kallade till förrättningen. Olof Jonsson begärde att få hela det område, som nämnts i hans ansökan 1818, dvs Storlien, Liltäveldalen och Enbågen. Anders Nilsson Renander hänvisades att inlämna sin ansökan till Konungens Befallningshavande. Kopparverket ville ha all marken för att kunna anlägga nya hemman.

Nya turer, nya beslut

Avvittringslantmätaren slutförde sitt arbete 1833-11-23. I avvittringsinstrumentet står, att Enkroken tilldelats bl a området närmast Olof Jonssons byggnader, större delen av skogen mot Enbågen, en fäbodvall söder om Vallbäcken och omfattande skogsområden norrut. Dessutom skulle Enkroken under fem år få utnyttja slåttern på Enbågen. Övriga delar av den mark, som ursprungligen tilldelats Olof Jonsson, skulle delas i tre hemman.

Storlien fick bl a Finnbudalen och "Gamla Storlien". Liltäveldalen tilldelades Övervallen, Lin och nuvarande Storvallens inägor, däribland en fäbodvall (ung. Oppigården), Sandtröa, Rekdalsvallen och Hermovallen. Enbågen fick bl a en nybyggesplats, som ungefär motsvarar Rundhögen.

Från avvittringslantmätaren gick ärendet till avvittringsrätten. Denna gjorde några smärre justeringar och avslutade sitt arbete 1834. Det följdes av överklaganden hos Konungens Befallningshavande. Samerna sökte stoppa nybyggena. Olof Jonssons svärson, Anders Henriksson, lämnade 1834 in en egen ansökan om att få nybygget Liltäveldalen. Några av klagomålen fullföljdes hos KMt, som i sitt beslut visserligen gjorde några ändringar i Köhls avvittringsplan men dock i huvudsak följde denna. KMts beslut kom 1838-05-09.

Ägodelningsrätten skulle därefter svara för det praktiska genomförandet. De olika klagomålen blev ännu en gång behandlade. Olof Jonsson gjorde ett sista försök att med återopande av sina fyra barn få halva sitt ursprungliga område, men han avvisades. Ägodelningsrätten avslutade sitt arbete 1841-09-20/21. Därmed var avvittringen klar. De nya hemmanens gränser finns inprickade på den nya topografiska kartan från 1974. Slutresultatet blev således fyra hemman. Olof Jonsson från Björnänge, och vars moder kom från Handöl, fick Enkroken. Liltäveldalen gick till Anders Nilsson Renander, en medlem av den samefamilj, som bott i Bunner- och Tävedals Fjäll sedan 1700-talet. Samen Jon Andersson från Mittådalen, vars moster var ingift i den nyss nämnda samefamiljen fick Enbågen. Slutligen gick Storlien till normännen Lars Pehrsson och Bersvend Avelsson, båda bönder i norska Täveldalen.

Efterdyningar

Landshövdingeämbetet värderade 1842-02-16 Enkroken till 249 tunnland med skattetalet 1 mantal. Liltäveldalen värderades till 74 tunnland med skattetalet 1/4 mantal, Enbågen 75 tunnland med 1/4 mantal och Storlien 74 tunnland med 1/4 mantal.

Jon Andersson blev antagen som åbo 1843, samtidigt blev Anders Nilsson Renander åbo. Påföljande år blev Lars Pehrsson och Bersvend Avelsson "gemensamma åbor" i Storlien.

Hela proceduren från den första ansökan till den fasta besittningsrätten hade tagit 26 år. Denna period sammanföll nästan exakt med konung Karl XIV Johans regeringstid.

En lucka i avvitringsproceduren

Det är märkligt, att fisket icke omnämnes i avvitringshandlingarna. Detta beror troligen på att den för arbetet ansvarige missförstått lagen och ansett att fiskerättigheterna ej skulle ingå i avvitrningen. Frågan aktualiserades redan 1840, då Olof Jonsson blev stämd av två handölsbönder, för att han hävdade sin rätt till fisket i Visjön och hade lagt beslag på deras fiskeredskap. KMt hade vid den tidpunkten fattat sitt beslut, enligt vilket området kring Visjön skulle tillfalla Jonsson, men ägodelningsrätten hade ännu ej slutfört sitt arbete, varför oklarhet rådde. Då ärendet kom upp i tingsrätten, anmäldes en förlikning, enligt vilken parterna under ett år skulle dela fisket, varefter detta helt skulle tillfalla Olof Jonsson.

Osäkerheten om fiskerättigheterna har senare och in i nutiden föranlett rättstvister, som i en del fall gått ända till KMt. Resultatet har varje gång blivit, att fiskerätten tillhör ägaren av marken kring fiskevattnet. Man har således kommit till samma slutsats, som Olof Jonsson gjorde i sin uppgörelse med handölsbönderna.

Kjell Bengtsson